

Tusnád László

Giuseppe Verdi és az olasz irodalom

Olyan zeneszerzőről szólok, akinek életművében az átlagosnál jóval nagyobb szerepe volt az irodalomnak. Ezért a teljesség igénye nélkül ugyan, de fel kell villantanom valamit a nagy művész általános irodalmi érdeklődéséből, és azt is, ami a testvérműzsákhhoz kapcsolta. Elég Michelangelóra gondolni: elsősorban szobrásznak vallotta magát, élete vége felé már inkább „csak” filozófusnak, de kiváló költő, festő és építész is volt. Szellemujja Verdit is megérintette. Továbbá az itáliai latin nyelvű irodalom is a témánkhöz tartozik, hiszen a *Dies irae* nélkül nehéz elképzelni a *Requiemet*.

Megközelítésem vitathatósága főképpen abban állhat, hogy oly sokszor és sokat hibáztatták Verdi szövegkönyvíróit. Maga az irodalmi alap gyakran volt elsőrangú alkotás, de a színpadi életre keltés, a zenei megvalósulás szövegkönyvet igényelt, és lám, épp azokkal van a baj! Mire jó akkor éppen itt az olasz nyelv és irodalom sorsán tűnődni? Egyszerűen azért, mert Verdi művészetében óriási szerepe van, és talán ez az a terület, amely nem kap elég hangsúlyt az ő megközelítésében. Ennek pedig egyik oka lehet a szövegkönyvírók ellen felhozott kifogás. Vizsgálódásunk során épp azt az egyensúlyt akarom megmutatni, amely ennek a zenei lángésznek az egyik fő titka: a lehető legnagyobb elmentéket is fel tudja oldani, és ezzel ugyanazt bizonyítja, amit nagy reneszánsz elődjei: nincs lehetetlen.

Ezt érezte már az ifjú Verdi is. Sorsát, életét egy időre kizökkentő tragédiasorozat előtt úgy dolgozott, alkotott, mintha nem ismert volna semmi akadályt. A benne lévő zenei áramlás valahonnan a végtelenből jött, és neki „csak” ezt kellett továbbadnia. Közvetlen környezete csodálattal fogadta első szárnypróbálgatásait. Erről Carlo Gatti a következőképpen ír: „Ez az első hazai győzelem (továbbra is Demaldét idézzük) 'oly hatalmas lendületet adott tehetségének, hogy kevéssel ezután újabb nyitányokkal, áriákkal, duettekkel, zongoraversenyekkel, saját vagy nagynevű mesterek témáira írt variációkkal haladt tovább a megkezdett úton. Még nagyobb meglepetés volt: Alfieri szövegére támaszkodva megzenésítette *Saul lázálma*it baritonszólóra. Ez a szerzemény valóságos ékszer, drágakő; nincs az a bármilyen nagy s bárminő hírneves mester, aki nem fogadná el szerzeményül. Ezt a darabot is sokszor előadták otthoni koncerteken, s kivívta a városi polgárok és a mű meghallgatására érkezett idegenek csodálatát, akik nem fukarkodtak a szertelen dicséretekkel. Még ma is – ezeket a szavakat 1853-ben írta Demaldé – vannak hozzáértők, akik joggal azt állítják, hogy maga a Maestro sem tudná felülmúlni a mű három részletét.”¹ Rendkívül tömören és szépen mutatja be Carlo Gatti az ifjú Verdi szellemi fejlődését. Végző kicsengésben joggal vélik azt sokan, hogy Verdi zenei látásában valami ősi vonás van. Túl rövid úton jut el a lényegig. A nagyon bonyolult lelki folyamatokat is a lehető legegyszerűbb módon fejezi ki. Valahogy emlékeztet arra, ahogyan a népművészek alkotnak.

Egyszerre hiheti azt az ember, hogy a semmiből alkotnak új világot, és ugyanakkor mindent a hagyományból merítenek. Olyanok, mint a nótafák, hajdani népi énekesek, akik mindent megtanultak az elődöktől, bámulatos emlékezőtehetségük őrzi az alkotásokat, és ezek alapján szólalnak meg, ha valamilyen közvetlen eseményt kell megörökíteni. Erre a ritka esetre Faragó József hoz fel példát a *Balladák földjén* című könyvében. Roberto Leydi népdalgyűjteményéből tudhatjuk, hogy az első olasz népdal egy ötszáz éves kódexben szerepel.² A népművészet és a műköltészet közötti átjárhatóság az olasz művészetben oly erős volt, oly nagymértékben volt jelen, hogy épp ezért a látszati közelségért sok mindent nem rögzítettek kellő időben, és ezért érezték azt az olasz néprajz kutatói, tudósai, hogy az eredeti források tudatos és következetes feltárásában a huszonnegyedik órában vannak. Az olasz esküvői szokásokról az első összefoglaló könyv csak 1965-ben jelent meg.³

A műköltészet és a népdal összefonódásának, ilyen sorsos kapcsolatának az alapja az, hogy a kereszténység közvetlen és nagyon őszinte rügyfakadása Itáliában volt. Ezt nem érintette meg a hatalom azon a szinten, ahogyan azt a „legkeresztényibb” Franciaország igyekezetett saját magának kisajátítani, majd jóval később, amikor arról volt szó, hogy Európa az iszlám hatalom alá kerül-e, a francia király, jól felismert érdekből, a törökökkel szövetkezett. Itt az igazság isteni ereje és a hatalmi érdek ütközése van jelen, és számomra Giuseppe Verdi éppen azért az európai gyökér igazi és ritka nagy művésze, mert érzi a föld és az ember ősi és szerves kötődését. Oly rendkívüli jelenséget összegez, amely gyönyörű, látszólag túl egyszerű dallamai mélyén a mi szívünk titka. Ez a szeretet. Az igazi, a megélt. Az az ember volt, aki ad, és nem igényli azt, hogy ő jelen legyen ebben az eseményben. Az maradjon meg, amit tovább akar adni. Úgy vélem, hogy az ő esetében van jelen a leginkább mindaz, ami már Dante óta oly tökéletes volt az olasz szellemi életben. A Sommo Poeta idején természetes volt az, hogy a mezőn dolgozók zsoltárokat énekeltek – latin nyelven –, így lett természetes az is, hogy Dante tercinaít ugyanezek a földművesek hasonló hittel és meggyőződéssel énekeltek a mezőkön.

Hosszú és meddő kalandozás, veszélyes letérés lenne, ha a két, idejű ünnepelt – Richard Wagner és Giuseppe Verdi közt feszülő, kiélezett vitába itt belemennék.⁴ Szent meggyőződésem, hogy nagyon hamis dolog egy géniusztól számon kérni azt, amit nem valósított meg. Elsősorban azt kell látnunk, amit művészetével megteremtett, amit valóban kapunk, avagy kaphatunk tőle. Más kérdés az, hogy léthelyzetének ismeretében maga is érezheti a hiányt, maga is panaszolhatja Arany Jánossal együtt, hogy „mily kevés, amit beválték”, de itt az alkotónak és a körülményeinek az ellentétéről van szó: az alkotói szándék és a megvalósulás közti feszültségről, és nem végzetes és végleges hibáról. Itt leginkább azért fontos a két, idejű ünnepeltről szólnom, mert Wagner következetesen saját maga írta szövegeknyveit. Ezekkel kapcsolatban Babits Mihály is megkérdezte, hogy vajon a zenétől függetlenül milyen mértékben lehet megítélni ezeknek az igazi művészi, irodalmi értékét. A dolgot valójában az nehezíti meg, hogy magának a szövegnek a születését is az a szándék határozta meg, hogy a zenével együtt létezzen. Nem tudom, hogy Wagner vagy Verdi gondolt-e arra, hogy az előttük lévő szöveg milyen mértékben lehet irodalmi alkotás. Úgy vélem, hogy számukra a zene volt a legfontosabb, a hozzá kötődő minden művészi ágazatnak ezt kellett a színpadon a legnagyobb mértékben szolgálnia. A két zeneszerző közötti fő különbséget – irodalmi alapon – abban látom, hogy Wagner az eposzhoz áll közel, esetleg ahhoz a típusú drámához, amelyet Arisztotelész szerint egy-

egy eposzból kiindulva lehetne írni. Verdi szeme előtt ott lebeg a megzenésítendő dráma teljessége, de épp a zene lélekáradása miatt túl közel viszi a lírához, és itt találkozik azzal a szemlélettel, amelyet ő a népdalból magáévá tett, illetve azzal együtt született.

Szerintem a kettejük közötti különbségnek ez az egyik oka. Egy rövid írásnak nem lehet az a célja, hogy a múlt bizonyos alkotóira hengerített követ, terhet felemelje, semmisnek tekintse. Semmi ilyen szándékom sincs. Ez a megítélés már szinte hagyomány, és nagy erőfeszítés volna bármilyen érveléssel megváltoztatni, különösképpen, ha ez a hagyomány, ez a végleges ítélet igaz. Mi akkor Verdi csodája? Nagyon röviden és kockázatosan egyszerűen hangzón az, hogy operái esetében épp a művészileg, irodalmi-költészeti szempontból nem mindig tökéletes szövegekbe oly határozottan, akkora szellemi erővel tud lelket lehelni, hogy a zene élvezője számára eltűnik a fenti hiányosság. A szövegek, a költemények esendősége, gyarlósága nem létezik, mert Verdi képes arra, hogy a szavak olyan töltetet, esztétikai többletet, különös sugárzást kapjanak – zenéje által –, amelyet a költő nem tudott megadni nekik.

Nem a fentebb elmarasztalt hiány bővületében, hanem a Mester különös titkaként említem meg, valóban különös jelenség, hogy csak fiatalkorában foglalkozott Vittorio Alfieri műveinek a megzenésítésével. Az irodalomnak az ihlető hatását, erejét főképpen ekkor fogadta be. Ekkor szólaltatta meg zenei nyelvén a neki tetsző olasz irodalmi alkotásokat, de ezek a kísérletek elvesztek. A későbbiek során már nem tért vissza a zsarnokságot oly hallatlanul megvető, elutasító Alfierihez. Ily módon épp az a nagy költő „esett ki” a későbbiekben az ő érdeklődési köréből, – pontosabban mondva – életművéből, aki az egész olasz reformkornak sziklaszilárd alapzata volt, akitől a nagy nemzeti mozgalom képviselői közvetlenül tekintettek vissza Dantéra. Carlo Gatti sorait már fentebb idéztem. Vittorio Alfieri kétszázöt évvel ezelőtt halt meg. Giuseppe Mazzininek is ihletője volt a nagy olasz költő, író és gondolkodó. Nem véletlen, hogy világlátása az ifjú Verdi lelkébe is beivódott: kitörülhetetlen nyomot hagyott maga után. Ezzel is magyarázható az a végtelenül nagy tisztelet, amelyet Verdi az olasz szabadsághősök iránt érzett. Az idős Mester előtt a kor nagy olasz költője, a későbbi Nobel-díjas Giosuè Carducci is tisztelgett, de mindez joggal ébreszthet némi hiányérzetet az emberben, mert annyira nem hatottak egymásra, mint ahogyan gondolnánk.

A fentiekből következik, hogy Verdi irodalmi kapcsolataiban nagy szerepe volt annak a barátságának, amely őt Giulio Carcanóhoz – Shakespeare olasz fordítójához – fűzte.⁵ A mi számunkra külön szerencse, hogy a nagy angol drámaíró alkotásaiból Arany, Petőfi és Vörösmarty is ültetett át remekeket anyanyelvünkre. Ezzel a magyar Shakespeare hazai, magyar nyelvű glóbuszon való létét teremtették meg, illetve erősítették – Kazinczy Ferenc magyar *Hamletje* után. Carcano viszont az olasz Shakespeare létalapját adta meg úgy, hogy Verdire ez hatott. A szövegek esendőségéből éppen a Carcanótól kapott kép – benyomás – alapján tudott kiemelkedni. Amit látszólag elveszített azzal, hogy nem nagy és híres olasz drámák alapján írt operát, mindenféleképpen megnyerte azzal, hogy az emberiség közös kincseivé vált remekelemeknek adott olasz színezetet: ezek operaváltozatukban olaszul, olasz zenei látás alapján eresztettek további gyökeret az emberiség tudatában. Így is otthonra találtak sokak szívében.

Kodály Zoltán mutatta ki, hogy Liszt Ferenc zenei látásában, gondolkodásában mily nagy szerepe volt az olasz zenének. Innen ágazott tovább az ő kiapadhatatlan érdeklődése. Ilyen alapon valóban tanulságos az a tény, hogy a legnagyobb zenét, a legátfogóbbat

Dante és Tasso kapcsán a magyar zeneszerző adta a világnak. Mindez semmilyen értékítélet sem akar lenni. Csupán azt húzom alá, hogy Liszt irodalmi érdeklődése más jellegű volt, mint Verdié. A legmeglepőbb az volna, ha egyezne. Közelségük többféle – akár Dante vagy Shakespeare kapcsán. A nagyon eltérő sors, élethelyzet hozta azt magával, hogy Alessandro Manzoni eleve nem lehetett úgy jelen Verdi művészetében, mint Shakespeare vagy Schiller. Ám az olasz romantika nagy regényíróját Verdi rendkívüli módon tisztelte és szerette. A Rossini halálát elsirató gyászszene közvetlenül, Verdi kívánsága szerint nem született meg. (Zeneszerző társakkal együtt akarta azt megalkotni.) Manzoni halála lett a végső ok arra, hogy megalkotta a *Requiemet*.

A *Pater Nostert* Jézus ajándékozta a követőinek. Ez az ima többféle fordításban is hamar elterjedt, de az oly kötött formában létrehozott átültetései, mint a *tercina*, sokáig nem voltak. Sőt, az igazi és az eredeti szöveghez méltó ilyen jellegű irodalmi alkotás csak egy van, mégpedig Dante *Purgatóriumának* IX. énekében. Verdi ezt zenésítette meg. Ennek a közvetlen társa az *Ave Maria*. Ez az utóbbi az *Othello*ban felcsendülő imának az előképe. Verdi arról is vallott, hogy nagyon szerette a dantei versformát, a *tercinát*. A nagy főmű századik énekének, az istenlátásnak az élménye meghatározó erővel élt lelkében. Az olasz irodalom legnagyobbjainak a verszenéje hatotta át. Oly titokzatos és örök áramlás szól ezekből a hangokból, hogy a közös rezgéssel, rezdüléssel túlfeszítik a szűk korlátú lét kereteit. A térnek és az időnek, a magasabb minőségnek oly átélését adja, amelyet csak a legkiváltságosabb pillanatokban érezhetünk. Ezért lenne kevés, végső soron nagyon is felületes egy olyan felsorolás, amelyből kiderülne, hogy a kor nagy, jelentős olasz irodalmárai közül kikkel volt kapcsolatban. Az elődök művei is valamilyen bonyolult és nehezen kibogozható hálóval vették körül az ő egész létét. Ebben ugyanúgy jelen volt az olasz föld éltető lehelete, a virágok illata, a csermelyek csobogása, a hullámok korbácsolta tenger robaja, a napfény izzó tündöklése, mint a műköltészet legnagyobb verszenéje. Ezek a fordulatok meg-megjelennek a szöveggönyvekben is. Az eredeti forrás Verdi előtt mindenféleképpen világos lehetett.

Erre talán a legérdekesebb példa *Az asszony ingatag*,... ária a *Rigolettó*ból. A bevezető rész alapgondolata és a benne szereplő kulcsszavak Torquato Tasso *Amintájából* váltak ismertekké, híresekké: „az asszony ingatag, természetére / jobban hajlik, mint bokor a szélben, / vagy a kalásznak a vége.”⁶

Az olasz, sőt az európai történelemnek, irodalomnak nagyjai is fel-felsejlenek – leszármazottaikban, családi kötődésük kapcsán – Verdi körül. Közöttük talán a legérdekesebb Maria Piccolomini. A család leghíresebb irodalmár tagja volt Enea Silvio Piccolomini, Janus Pannonius barátja, a későbbi II. Pius pápa.⁷ Maria Piccolominit Verdi a legalkalmasabbnak találta arra, hogy a *Traviata* nápolyi bemutatóján énekelje a címszerepet. Párizsban is nagy sikert aratott Violetta alakításával. Verdi nagyon ragaszkodott hozzá. A *Lear király* tervezett előadásában is kiemelkedő szerepet szánt neki, de a gyönyörű és egyedüli tehetségű lány korán férjhez ment, és soha többé nem lépett fel színpadon.

Olaszország himnuszának a szövegét Goffredo Mameli írta húszévesen, Rómában, és két évvel később ugyanott halt hősi halált. A verset megszületése után Michele Novaro zenésítette meg 1847-ben. Verdi a Római Köztársaságot *A legnanói csata* című szerzeményével köszöntötte. Novaro zenéjében nem mindenki lelte örömét. Többen úgy tartották, hogy kifejezőbb, tökéletesebb szerzemény kellene a megszülető Olaszországnak. Mazzini ezért kérte fel Verdit, hogy zenésítse meg Mameli himnuszát. A munka elkészült,

és 1848. október 18-án kelt levelének a kíséretében küldte el Verdi Párizsból az olasz szabadsághősnek. A levél tanulságos, kiderül belőle, hogy Verdinek igazi költői alkata volt. Ilyen alapon kért néhány változtatást. A körülmények hatalma azt hozta magával, hogy Verdinek éppen ez a műve nem lelhetette meg az utat a kortársak és az utódok szívébe. Évtizedek során megszoktam, hogy az olaszok is két himnuszot emlegetnek. Mameli alkotása mellett a *Nabuccóból A rabszolgák kórusát* hasonló tisztelet vette körül.

Verdi tudta jól Dantétól, hogy a szó hatalom. Nemcsak a jóra, hanem a rosszra is fel lehet használni. Ezért nagy a tehetséggel megáldott ember felelőssége, mert adottságaival mások szenvedését, pusztulását is előidézheti. Verdi az olasz irodalomból is azt építette be művészetébe, ami az életet szolgálta; végső kicsengésében a megbékélést hirdette, a szeretetet. Korának meghasonlását józanul látta. Azon a választáson, amelyen Garibaldi politikusként is szolgálhatta volna hazáját, nemes szándékát a firenzeiek elutasították. A nagy szabadsághős ugyanúgy küzdött tovább lankadatlan, töretlen hittel, mint ahogy Verdit sem tántorította el a kudarc, mert a legmélyebb szakadékból is fel tudott emelkedni. Abból, amelynek a hatására valóban kiejtette egy időre a tollat a kezéből feleségének és két gyermekének a halála után.

A reneszánsz végén, a barokk hajnalán egyre inkább a zene lett a legmeghatározóbb, legkedveltebb művészeti ág. A szó művészetét – a nyelv lehetőségeit – a tudósok az 'egy szó egy fogalom elvé'-vel igyekeztek korlátozni. A szív kívánalmait nem tudták visszafogni. A költészetben ellenhatásként születtek meg a képi zuhatagok, és velük párhuzamosan olyan remekművek, amelyben a költők a legnagyobb zenei hatásra törekedtek. Így vezetett minden út a lélek végtelen és közvetlen áradásához. Énekhang csendült fel, a hangszerek korábban elképzelhetetlen olyan összhangja, amelyben az emberi lélek újra magára talált, újra önma-ga lehetett. Jó négy évszázaddal ezelőtt jelent meg az opera. Egyedüli, másutt és máskor nem látott világba suhanhatott át az ember: a színpad káprázatos világában érezte meg, hogy a hétköznapi lét hiánybetegségére van gyógyír, mert ott várja a teljesség, a művészet örök birodalma. Két évszázad tovasuhant, és megszületett Giuseppe Verdi. Népe legtisztább óhaját, sóvárgását érezte meg, és fejezte ki. Azt a nagy kiteljesedést, amelyre mintegy másfél évezreden át kellett várni. A független Itália számára nyitotta meg az emberek szívét. Neve ezért cseng egybe a nagy hazafiakéval: Garibaldi, Cavour és Mazzini csodálatos tetteit, korát nem lehet elképzelni az ő zenéje nélkül.⁸

Jegyzetek

¹ Carlo Gatti: *Verdi*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1967. 20. o.

² Roberto Leydi: *I canti popolari italiani*. Milano, 1978. 240. o.

³ Giuseppe Profeta: *Canti nuziali del folklore italiano*. Firenze, 1965.

⁴ Ennek az ellentétnek a bemutatását és feloldását lásd: Franz Werfel: *Verdi*. Zeneműkiadó Vállalat, Budapest, 1960.

⁵ *Verdi barátjának tehetségét bizonyítja az is, hogy fordításai a későbbi időben is megállták a helyüket. Teatro di Shakespeare. Scelto e tradotto in versi da Giulio Carcano. Napoli, Libreria Editrice Bideri, S. Pietro a Majella, 1910.*

⁶ 370–372. sor

⁷ V. László királyunk számára pedagógiai könyvet írt. Az egyik latin nyelvű novellájának a fordítása, verses átdolgozása a pataki vár közelében született. Ez a Pataki Névtelen. Más munkáját is olvashatjuk magyarul: Aeneas Silvius Piccolomini: Pápa vagy zsinat? Magyar Helikon, Budapest, 1980.

⁸ A Zempléni Múzsza szerkesztősége e tanulmány közzétételével tiszteleg Verdi születésének 200. évfordulója előtt.

Erdei Viktor: Haszid